

Oostwaarts!

Naar een gebiedseigen benadering voor de toekomst van Oost-Nederland

Egbert Stolk, Max van Tongeren en Jessica de Boer

De nieuwe Nota Ruimte, de scenario's van het PBL, studies van het CRA, en Nederland in 2120 van de WUR spreken zich allemaal uit over de toekomst van 'heel Nederland'. Wat deze studies gemeenschappelijk hebben is dat een beweging richting het oosten onvermijdelijk lijkt – ze verschillen in de mate waarin deze beweging gaat doorzetten, en wanneer.

Als professionals en inwoners van Oost-Nederland roepen deze visies bij ons de vraag op hoe deze zich verhouden tot de sterke streken, steden en dorpen die Oost-Nederland rijk is. De afgelopen jaren hebben de auteurs aan diverse projecten gewerkt in het oosten van Nederland en in het grensgebied met Duitsland vanuit hogeschool Saxion, Hieruit is een gebiedseigen benadering voor de toekomst van Oost-Nederland aan het ontstaan – die we aanduiden met Oostwaarts! Hierbij vormen diverse regionale plannen, waaronder de inzendingen voor de Eo Wijers prijsvraag voor de Achterhoek, een belangrijke inspiratiebron.

Oostwaarts staat voor de beweging richting het oosten die zich nadrukkelijk wortelt in de gebiedseigen kenmerken van omgeving en haar bewoners. In dit paper schetsen we een tweetal ingrediënten. Ten eerste: 'welkom in mijn regio', een serious game waarin de interactie tussen nieuwkomers, bestaande bewoners, en omgeving centraal staat. Ten tweede: "Noaberschap voor heel Nederland", over de kracht van initiatieven vanuit lokale gemeenschappen en de veranderende relatie met de overheid.

Oostwaarts!

Naar een gebiedseigen benadering voor de toekomst van Oost-Nederland

Egbert Stolk, Max van Tongeren en Jessica de Boer

Stellingen

1. Wie inclusief visies wil bepalen moet city games spelen.
2. Kleine gemeenschappen in het oosten zijn essentieel voor de toekomst van Nederland.
3. Nederland is één vitale regio.

Hogeschool Saxion

Handelskade 75, 7417 DH, Deventer, e.h.stolk@saxion.nl; m.vantongeren@saxion.nl

Introductie

De nieuwe Nota Ruimte, de scenario's van het PBL, studies van het CRA, en Nederland in 2120 van de WUR spreken zich allemaal uit over de toekomst van 'heel Nederland'. Wat deze studies gemeenschappelijk hebben is dat een beweging richting het oosten onvermijdelijk lijkt – ze verschillen in de mate waarin deze beweging gaat doorzetten, en wanneer.

Als professionals en inwoners van Oost-Nederland roepen deze visies bij ons de vraag op hoe deze zich verhouden tot de sterke streken, steden en dorpen die Oost-Nederland rijk is. De afgelopen jaren hebben de auteurs aan diverse projecten gewerkt in het oosten van Nederland en in het grensgebied met Duitsland vanuit hogeschool Saxion. Hieruit is een gebiedseigen benadering voor de toekomst van Oost-Nederland aan het ontstaan – die we aanduiden met Oostwaarts! Hierbij vormen diverse regionale plannen, waaronder de inzendingen voor de Eo Wijers prijsvraag voor de Achterhoek, een belangrijke inspiratiebron.

Oostwaarts staat voor de beweging richting het oosten die zich nadrukkelijk wortelt in de gebiedseigen kenmerken van omgeving en haar bewoners. In dit paper schetsen we een drietal ingrediënten, die we behandelen in drie hoofdstukken. Ten eerste: 'welkom in mijn regio', een serious game waarin de interactie tussen nieuwkomers, bestaande bewoners, en omgeving centraal staat. Ten tweede: "Noaberschap voor heel Nederland", over de kracht van initiatieven vanuit lokale gemeenschappen en de veranderende relatie met de overheid. We sluiten de paper af met oproep aan het vakgebied.

Hoofdstuk 1. Welkom in mijn regio

Stelling 1: Wie inclusief visies wil bepalen moet city games spelen.

Op Bevrijdingsdag 2023 mocht Saxion-studente Linde van Dulmen in gesprek met minister-president Mark Rutte en minister-president van Noordrijn-Westfalen, Hendirk Wüst. Aanleiding was de visie op Zwolle-Twente-Munster, die ze ontwikkeld had met collega-studenten Marijn Burger, Lucas Oude Weernink en Stan Geesing. Linde gaf een verfrissend perspectief op hoe het was om op te groeien in grensregio – en hoe deze grens soms wel, maar vaker niet, een rol speelde in haar leven. Het werken met Saxion-studenten geeft dagelijks een inkijkje in de leefwereld van jonge mensen uit de verschillende streken, steden en dorpen in het Oosten van Nederland.

Een terugkomend thema is de sterke verbondenheid van deze studenten aan hun plek die aan verandering onderhevig is door de instroom nieuwe bewoners uit het westen. Alhoewel we kwantitatief goed inzicht hebben in deze verhuisbewegingen (Provincies Gelderland en Overijssel, 2025), hebben we minder inzicht in de sociaal-culturele dynamiek die ontstaat ten gevolge van deze beweging. Ondanks dat deze beweging kwantitatief nu nog relatief beperkt is, is deze voor veel van onze studenten zeer relevant. De identiteit van hun woonomgeving veranderd, wat zelfs kan leiden tot een vorm van ‘Oostalgie’. Deze verschuiving confronteert ook regionale en lokale overheden met een dilemma. Enerzijds verwelkomen ze (bescheiden) groei om de leefbaarheid te versterken. Anderzijds willen ze de regionale en lokale identiteit behouden – die mogelijk onder druk komt te staan. Dit is de aanleiding geweest om een serious game te ontwikkelen waarin de interactie tussen nieuwkomers, bestaande bewoners, en de (lokale/regionale) identiteit centraal staan (Stolk, Portugali, van Tongeren, 2024).

Identiteit – een perspectief vanuit regulatieve focus en leefomgeving

Er zijn vele manieren om het begrip identiteit inhoud en vorm te geven, vanuit verschillende vakgebieden en perspectieven. Hier beschouwen we deze identiteitsvraag als een multi-level fenomeen dat voortkomt uit de wisselwerking van de ruimtelijke spreiding bebouwing (steden, dorpen, gehuchten) en de invloed van deze spreiding op de motivatie en het gedrag van bewoners. Dit doen we vanuit een gecombineerd perspectief vanuit complexiteitstheorie, stedenbouw, en psychologie. Meer specifieke gebruiken we onderzoek van Ross en Portugali (2018), waarin ze een relatie leggen tussen *regulatieve focus* en de ‘snelheid’ van de leefomgeving.

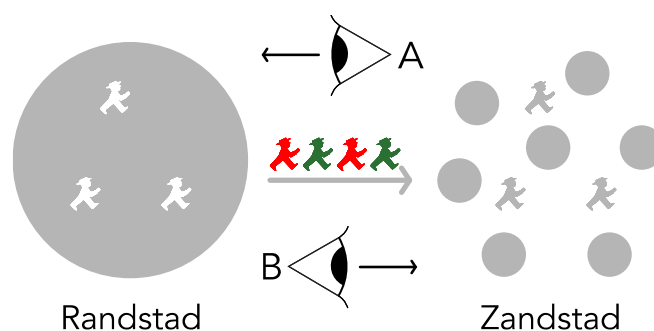
Volgens de regulatieve focus theorie uit de psychologie wordt doelgericht gedrag gestuurd door twee motivationele systemen: *promotie* en *preventie*. Personen met een promotiegerichte focus richten zich op winnen en nemen eerder risico's, terwijl mensen met een preventiegerichte focus zich richten op het vermijden van verlies en risico's uit de weg gaan. Mensen hebben van nature een neiging voor een van deze twee type gedrag, ook wel de *chronische regulatieve focus* genoemd.

De ‘snelheid’ van de leefomgeving kunnen we goed illustreren aan de hand van een klassiek onderzoek van Bornstein & Bornstein (1976), waarin ze laten zien dat een relatie is tussen de wandelsnelheid van mensen en de omvang van de stad; in grotere steden lopen mensen sneller dan in kleinere steden. Meer recent is dit fenomeen onderzocht op heel veel meer indicatoren, waaruit diverse ‘stedelijke schaalwetten’ naar voren zijn gekomen, (Bettencourt et al, 2007). Het onderzoek naar deze schaalwetten is uitgegroeid tot een levendig onderzoeksgebied waarin complexiteitstheorie een centrale rol speelt.

Ross en Portugali (2018) laten zien hoe de snelheid van de leefomgeving van invloed is op de chronische regulatieve focus. Uit hun onderzoek blijkt hoe grote, snelle steden motivatie en gedrag polariseren: mensen die van nature promotors zijn, worden sterkere promotors, en mensen die van nature preventers zijn worden sterkere preventers. Kleinere, tragere steden stimuleren daarentegen meer gematigd en minder gepolariseerd gedrag.

City Game: welkom in mijn regio

Met dit theoretische kader in het achterhoofd hebben we een City Game ontwikkeld om de interactie tussen deelnemers uit het westen en het oosten te kunnen duiden. Deelnemers uit het westen (Randstad) en het oosten (Zandstad) met verschillende chronische regulatieve focus bouwen in het spel gezamenlijk aan een leefomgeving. Door het spel te spelen en de uitkomsten te analyseren, willen we antwoord geven op de vraag hoe de verschuiving van Randstad naar Zandstad de regionale en lokale identiteit beïnvloedt – en zo besluitvormers nu en in de toekomst ondersteunen.

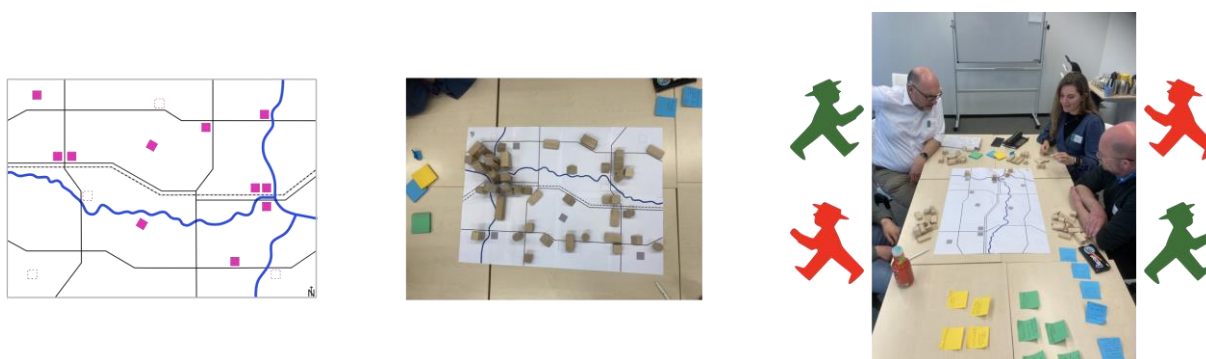

Figuur 1. City game met twee promotors uit de Randstad en twee preventers uit de Zandstad.

Om een idee te geven hier puntsgewijs de belangrijkste stappen in het spel.

- Voorafgaand aan het spelen van het spel wordt de chronische regulatory focus van de deelnemers bepaald met de Higgins-test. Er worden vier groepen onderscheiden op basis van herkomst en chronische focus: (1) Randstad promotors; (2) Randstad preventers; (3) Zandstad promotors; en (4) Zandstad preventers.
- We spelen het spel in de Zandstad. Voor inwoners uit de Randstad is het de vraag waar ze willen wonen in de Zandstad (figuur 1, B). Voor inwoners uit de Zandstad is het de vraag waar ze willen dat de nieuwkomers uit de Randstad mogen wonen (figuur1, A).

- Vervolgens start het spel. Het aantal regels is beperkt, en het is niet toegestaan te praten tijdens het spel. De spelers plaatsen één-voor-één een blokje op de gegeven ondergrond totdat alle blokjes zijn geplaatst (zie figuur 2).
- Na het spelen vindt er een paneldiscussie plaats waarin de ‘waarom’ vraag centraal staat: wat motiveerde spelers bij het maken van hun keuzes, en hoe reflecteren zij daarop? Maar ook: zijn de zettingen van anderen goed begrepen?
- Naast dit panelgesprek analyseren we tevens de uitkomsten vanuit het spel op basis van theoretische kader: wat is de relatie tussen de plaatsing van de blokjes en de regulatieve focus? En hoe beïnvloedt dit de lokale/regionale identiteit?

Figuur 2. City game met twee promotors uit de Randstad en twee preventers uit de Zandstad.

De eerste indrukken na het spelen van het spel met uiteenlopende studenten en professionals bieden de volgende inzichten:

- Het samen spelen van het spel leidt tot meer empathie voor de ander en daarmee gedeeld eigenaarschap.
- Het spelen van het spel is een goede manier om het onderbewuste element in plannig en ontwerp aan te spreken, het is in zekere zin een systeemopstelling.
- Het spel maakt duidelijk dat soms dezelfde oplossingen voor verschillende problemen worden gekozen. Het is daarmee een goed instrument voor complexiteitsreductie.
- Alle deelnemers voelen zich gehoord in het ontwerpproces, en daarmee is het een inclusieve manier van werken.

Hoofdstuk 2. Noaberschap voor heel Nederland

Stelling 2: Kleine gemeenschappen in het oosten zijn essentieel voor de toekomst van Nederland.

In het eerste deel van dit stuk werd al een bredere praktische invulling van participatie bij de totstandkoming van een inclusievere visie voor heel Nederland geschetst. Een belangrijk onderdeel van dat Nederlandse geheel is Oost-Nederland. Kenmerkend voor een groot deel van Oost-Nederland is het zogenoemde *noaberschap*. Een principe dat naar elkaar omzien hoog in het vaandel heeft en samenredzaamheid op lokaal niveau verwezenlijkt. Noaberschap is voor velen in het oosten echt een manier van leven.

Samenredzaamheid kan ook gelezen worden als een collectieve doorontwikkeling van het begrip zelfredzaamheid. Hoewel zelfredzaamheid meerdere invullingen kent (bijvoorbeeld in het veiligheids- of sociaal domein), is het de afgelopen twee decennia ook te vaak als bliksemafleider gebruikt bij omvangrijke bezuinigingsoperaties die ook doorwerkten in lokale gemeenschappen.

Maar we zouden de mogelijkheden en kracht van lokale gemeenschappen tekortdoen door het bij deze bespiegeling te laten. Kijkend naar de politieke dimensie van zelfredzaamheid, bestaat deze vooral in de vorm van een protestmacht, maar zoals Helsloot en Van 't Padje (2011) terecht aangeven is daarmee de zelfredzaamheid iets wat aan de achterkant van het politieke proces plaatsvindt. Om de kracht van kleine gemeenschappen optimaal te benutten, moeten lokale initiatieven een veel centralere plek in lokaal beleid krijgen. Dat houdt echter ook in dat er een verschuiving van zelfredzaamheid (een individueel concept dat pas laat op gang komt in het politieke proces) naar samenredzaamheid (een gemeenschappelijk concept dat idealiter veel eerder en proactiever het politieke proces mede vormgeeft) nodig is.

Uitdaagrecht

Een prachtig instrument dat maar langzaam aan populariteit wint is het uitdaagrecht. Het uitdaagrecht, vaak beter bekend als *right to challenge* biedt mogelijkheden aan burgers en het maatschappelijk middenveld om bijvoorbeeld collectieve voorzieningen beter en efficiënter vorm te geven of te behouden, doordat burgers zelf invulling geven aan taken die in eerste instantie nog bij de overheid lagen (of door een derde partij werden uitgevoerd). Op kleine schaal vindt het uitdaagrecht al vaak zijn weerslag in het fysieke domein, bijvoorbeeld door burgers die het groenonderhoud van de gemeentelijke dienst overnemen en daarmee zelf invulling geven aan de cultivering van de eigen groene leefomgeving. Maar voor wie groter durft te denken, voor wie buiten de gebaande paden durft te treden kan het uitdaagrecht meer dan een vooral symbolisch geslaagd voorbeeld van geslaagde burgerparticipatie zijn. Door ruim baan te maken voor het uitdaagrecht kan er een participatietransitie gemaakt worden waarin burgers niet reactief maar proactief vorm kunnen geven aan lokale planvormingsprocessen. Geheel in lijn met de idealen van de hogere treden van

participatieladders zou de lokale overheid dan niet leidend zijn in planvorming, maar vooral een faciliterende rol richting actieve lokale burgers en initiatieven hebben.

De in het eerste deel beschreven *city game* ‘welkom in mijn regio’ is een tool die veel kansen biedt voor het verwezenlijken van dit ideaal van proactieve beleidsvorming. De tool staat symbool voor een wens die de overheid op verschillende niveaus al vaker heeft geuit, maar moeizaam weet te verwezenlijken: het proactief betrekken van burgers bij beleid. Te vaak wordt beleid vormgegeven door een overheid die óver in plaats van mét burgers spreekt, waardoor veel burgers uiteindelijk afhaken (Nationale Ombudsman, 2022)

De afgelopen jaren is het aantal succesvolle lokale initiatieven sterk toegenomen. Illustratief hiervoor zijn lokale initiatieven op het gebied van de energietransitie. Daaruit blijkt: Het is belangrijk om de aanwezige sociale cohesie te gebruiken (Ketwich, 2020). Die sociale cohesie is echter niet alleen een gevoel of geleefde identiteit (zoals in *noaberschap*) maar wordt ook duidelijk uit cijfers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (2024). Uit de factsheet *hoe staat het ervoor met de sociale cohesie in Nederland?* blijkt dat de politieke participatie en het vertrouwen in een politiek instituut zoals de Tweede Kamer beduidend hoger is bij mensen in stedelijke gebieden dan in niet-stedelijke gebieden. Daarentegen is de maatschappelijke participatie (het doen van vrijwilligerswerk bijvoorbeeld) hoger in de niet-stedelijke gebieden. Zowel de sterkere onderlinge verbondenheid in het maatschappelijk middenveld (zoals uitgedrukt in de grotere betrokkenheid middels vrijwilligerswerk) als het lagere vertrouwen in centrale, top-down politieke instituties zoals de Tweede Kamer zijn uitstekende argumenten om ruim baan te maken voor een nieuwe manier van denken waarbij bottom-up initiatieven uit de samenleving in Oost-Nederland een belangrijkere rol toegedicht krijgen. Hiermee wordt ten tegemoet gekomen aan de sociale en culturele identiteit van het oosten. Want waar mensen in het oosten misschien minder vaak naar de stembus gaan, is het onderling vertrouwen wel groter in Oost-Nederland (De Voogd en Cuperus, 2021)

De overheid als facilitator

Door niet meer primair centraal vanuit Den Haag te sturen, maar de rol van de overheid een meer faciliterend karakter te geven, is het dus misschien ook mogelijk om burgers weer terug aan te haken. Uit onderzoek in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken is namelijk gebleken dat burgers niet in zijn geheel, maar vooral politiek afhaken omdat men het gevoel heeft dat de politiek verzaakt (Winninghof, 2018). En daarmee is meteen de laatste reden gegeven om democratie niet in te vullen als laatste redmiddel middels het uitoefenen van een protestmacht, maar als faciliterend element.

Het eerder genoemde noaberschap drukt dus sterke onderlinge verbondenheid uit. Dit kenmerk staat haaks op de gescheiden werelden waarin professionals en inwoners zich af en toe ten opzichte van elkaar lijken te bewegen. De verwarring en misverstanden die hierin verscholen liggen, leggen de bijl aan de wortel voor gedeeld eigenaarschap van projecten in de leefomgeving, iets wat inwoners en professionals overigens ook herkennen (Reijndorp en Reinders, 2010). Dit onderstreept ook het belang van kleine gemeenschappen. In kleine

gemeenschappen, gemeenschappen die elkaar begrijpen, dezelfde taal spreken, zal er veel minder snel sprake zijn van gesprekken waar dissociatief taalgebruik optreedt (CAOP, 2023)

Figuur 3. Illustratief kaartbeeld van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Een gevoel van afstand

Want laat één ding duidelijk zijn. Continu spreken over ‘de regio’ of ‘het oosten’ is een uiterst exclusieve manier van communicatie. Bedoeld of onbedoeld leidt dit tot een gesprek over een plek of locatie waar de spreker zich geen onderdeel van voelt of maakt. Als deze manier van communicatie uiteindelijk de gangbare manier van met elkaar omgaan is, onderstreept dit andermaals de gevoelde afstand tussen plek A (‘de regio’) en plek B (‘de stad’). Los daarvan heeft het woord regio ook nog de bijmaak van iets wat per definitie perifeer schijnt te zijn. De gevoelde afstand werkt uiteindelijk ook door in gemaakt en gevoerd beleid en heeft daarmee een directe invloed op leefomgeving én levenskwaliteit. Illustratief hiervoor is de identificatie van regio's in het programma ‘elke regio telt’ (figuur 3).

Uiteindelijk is vraag of er een kloof is, ook helemaal niet relevant (Mensink, 2024) Het enige wat relevant is, is hoe dit ervaren wordt, omdat dit uiteindelijk doorwerkt in ons taalgebruik, ons taalgebruik doorwerkt in onze perceptie van de realiteit en de perceptie van de realiteit de belangrijkste bron van input is in het maken en plannen van nieuw beleid. Dit brengt ten uitdruk dat ruimtelijke ordening, op welke schaal dan ook, zich uiteindelijk ook te verhouden heeft tot het fenomeen *linguïstische relativiteit* waarbij gesteld wordt dat de taal die we met elkaar spreken, onze waarneming van de werkelijkheid beïnvloedt.

Onze oproep is dan ook. Praat niet over elkaar, praat met elkaar. Ga om tafel, speel het spel, leer elkaar kennen en ontwikkel daarmee een gedeeld gevoel én idioom om het over de ruimtelijke opgave in Oost-Nederland en daarbuiten te hebben.

Referenties

Anker, M. van den. (2023). Die overheid is er ook voor mij. In F. van der Meer (Reds.), *Staat van de ambtelijke dienst: Bouwen aan vertrouwen* (pp. 147-156). CAOP.

Bettencourt, L. M. A., Lobo, J., Helbing, D., Kühnert, C., & West, G. B. (2007). Growth, innovation, scaling, and the pace of life in cities. *PNAS*, *104*(17), 7301-7306.

Bornstein, M. H., & Bornstein, H. G. (1976). The pace of life. *Nature*, *259*, 557-559.

De Voogd, J. en R. Cuperus (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland – Over buitenstaanders en gevestigden*. Kennisbank Openbaar Bestuur.

<https://www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland> (geraadpleegd op 2 april 2025)

Helsloot I. & en B. van 't Padje (2010). *Zelfredzaamheid – concepten, thema's en voorbeelden nader beschouwd*. (1e editie). Boom Juridische Uitgevers.

Ketwich, M. van, (2020, 31 maart). Lokale initiatieven goed voor verduurzaming dorp of wijk. *Biind*. <https://www.biind.nl/artikel/lokale-initiatieven-goed-voor-verduurzaming-dorp-of-wijk> (geraadpleegd op 7 april 2025)

Mensink, W. (2024). *Hoe we uit het dorp vertrokken – Filosofie tussen Stad en Platteland*. (1e editie). Boom.

Nationale Ombudsman (2022) *Jaarverslag 2022 - Tijd voor de burger*.

https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Jaarverslag%202022_0.pdf (geraadpleegd op 9 april 2025)

Provincies Gelderland en Overijssel (2025) *Komen en Gaan*. <https://www.komen-en-gaan.nl> (geraadpleegd op 9 april 2025)

Reijndorp, A. en Reinders, L. (2010). *De alledaagse en de geplande stad – over identiteit, plek en thuis*. (1e editie). Sun.

Ross, G. M., & Portugali, J. (2018). *Urban regulatory focus: A new concept linking city size to human behaviour*. *Royal Society Open Science*, *5*, 171478.

Sociaal Cultureel Planbureau (2024). *Hoe staat het ervoor met de sociale cohesie in Nederland? Factsheet*. Geraadpleegd van:

<https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2024/06/04/hoe-staat-er-voor-met-de-sociale-cohesie-in-nederland> (geraadpleegd op 3 april 2025)

Stolk, E. H., Portugali, J., & Tongeren, M. van. (2024). *From Randstad to Zandstad—An Urban Regulatory Focus view*. *Reinventing the city: Blueprints for messy cities*, Amsterdam.

Winninghof, M. (2018). *Afhakers lokale democratie*. Geraadpleegd via:

https://www.raadsleden.nl/assets/documents/eindrapport_politieke_afhakers_lokale_democratie_versie_1.1.pdf (geraadpleegd op 2 april 2025)